

بررسی تطبیقی عنصر غزل فارسی و عربی در قرن چهارم

فرزانه دستمرد

دانشجوی دکتری، عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور ایلام، dastmard.fl100@gmail.com

چکیده

غزل از قدیمی‌ترین و رایج‌ترین فنون شعری نزد ایرانیان و اعراب است زیرا با فطرت انسان و تجارب ذاتی او در ارتباط است و عشق قلب را به هیجان درمی‌آورد؛ غزل تنها تعبیر از تجربه‌ی گذشته‌ی انسان نیست بلکه گذشته و حال آدمی را در برمی‌گیرد و در آینده او تأثیر خواهد گذاشت.

در ادبیات فارسی و عربی در دوره‌های متعدد، غزل جایگاه عظیمی را به خود اختصاص داده و بیشتر شعراء در این نوع ادب شعر سروده و به زن و زیبایی اندام و اخلاق او تغنی جسته‌اند و به توصیف عواطف، هیجانات درونی خود را به بهترین شکل پرداخته‌اند.

این جستار کوتاه در صدد است تا عنصر غزل و درونمایه‌ی آن را در قرن چهارم در میان شعرای فارسی زبان و عرب زبان از خلال نمونه‌های شعری از شعر شاعران تبیین و تشریح نماید.

غزل از بعد لغوی و اصطلاحی

کلمه‌ی غزل در لغت مشتق از «غزل-یغزل» به معنای صحبت کردن پسران جوان با دوشیزگان و عشق‌بازی با زنان و گفتگو و مرآوده داشتن با آنان می‌باشد [۱] غزل در اصطلاح ادبی یکی از انواع مشخص شعر است که از چند بیت متحدالوزن که دو مصرع بیت اول و جمیع مصرع‌های دوم ابیات آن دارای قافیه باشد [۲] که شاعر در آن از دغدغه‌ها و زمزمه‌های عاشقانه خود سخن به میان می‌آورد و از خلال آن به تصویرگری لذتها، زیبایی‌ها و شکوه‌های مکتب دلدادگی می‌پردازد [۳]

قدیم‌ترین منبعی که در آن از غزل نامی به میان آمده است کتاب المعجم فی معایر اشعار العجم اثر شمس الدین محمد بن قیس رازی می‌باشد؛ شمس قیس رازی در مورد غزل می‌گوید: غزل در اصل لغت حدیث زنان و صفت عشق‌بازی با ایشان و تهالک در دوستی ایشان است. بعضی اهل معانیمیان نسیب و غزل فرق نهاده‌اند و گفته‌اند معنی نسیب ذکر شاعر است و معشوق و تصرف عشق ایشان در وی و غزل دوستی زنان است و میل و هوای دل بر ایشان. او همچنین ذکر زیبایی‌ها معشوق و وصف جمال و احوال عشق و عشق‌ورزی را غزل می‌داند. و غزل‌هایی که مقدمه‌ی مدحی یا شرح دیگری غیر از آنچه گفته شد باشد نسیب است. همچنین باید غزل وزنی خوش و الفاظی مطبوع و شیرین و سلیس داشته باشد. [۴]

کسانی مثل شبلی غزل ابتدایی را فقط شامل نسیب قصیده‌ها می‌داند و قصیده را در جای خود منبع یگانه غزل می‌شمارد. او آغاز شعر و سخن سرائی فارسی را در پیدایش قصیده می‌داند و غزل در ابتدای سرودن شعر ایجاد نشده بلکه برای تکمیل سایر انواع شعر بوجود آمده است. زیرا گفتن اشعار عاشقانه در ابتدا به وسیله قصیده صورت می‌گرفت و هنگامی که این قسمت را از قصیده جدا کردند نام غزل را بر آن نهادند و گویی از درخت قصیده قلمه‌ای گرفتند و جداگانه آن را نشانند و اینک همان قلمه درختی تناور شده است. [۵]

تاریخچه‌ی کلی غزل در زبان فارسی و عربی

در ادب فارسی، شعر غنایی از قدمت و سابقه‌ی طولانی برخوردار است و از همان آغاز شعر تا به امروز نمونه‌های زیبا و عالی از این نوع ادب بر تارک ادبیات فارسی می‌درخشد منظومه‌های عاشقانه‌ی ویس و رامین، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون و... از آثار درخشان ادب فارسی در این زمینه می‌باشد. [۶]

نخستین غزل‌های فارسی (در قرن چهارم و پنجم هجری) در مجالس بزم و شادی، همراه با موسیقی خوانده می‌شده، بعضی عقیده دارند که اصطلاح غزل و تغزل در دوران اوایل شعر فارسی تنها به بیت‌های مقدمه قصیده‌ها اطلاق می‌شده است. در آثار باقی‌مانده از رودکی و شهید بلخی و دقیقی طوسی نمونه‌هایی از غزل کامل و مستقل یافت می‌شود. در اواخر قرن پنجم، غزل به تدریج جای بیشتری در دیوان شاعران به خود اختصاص داد، به طوری که حتی شاعران قصیده‌سرای همچون خاقانی یا شاعران منظومه‌سرای چون نظامی نیز به سرودن غزل دست زدند. اما با ظهور سنایی، که شاعری عارف بود، نوعی خاص از غزل به وجود آمد که به "غزل عارفانه" معروف شد. این نوع از غزل را عطار، مولوی و فخرالدین عراقی به کمال رساندند. بدین ترتیب دو شاخه جداگانه غزل عاشقانه و غزل عارفانه مشخص شد. بر اثر رواج اصطلاحات اهل تصوف در میان شاعران، غزل‌های بسیاری سروده شد که در آنها رنگ هر دو نوع غزل را دید و در حقیقت تلفیقی از این دو نوع است. غزل‌های حافظ نمونه کامل غزل از این نوع است که در آنها معانی و مضامین عاشقانه و عارفانه به هم آمیخته است. با آنکه غزل پیوسته رنگ عاشقانه یا عارفانه داشته است، اما شاعرانی، از جمله سعدی و حافظ، گاه آن را برای مدح نیز به کار گرفته‌اند. در غزل‌های شاعران قرن چهارم تا ششم هجری، بیت‌های